

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ В ПРАЦЯХ К.Д. УШИНСЬКОГО

На основі аналізу творчої спадщини К.Д. Ушинського висвітлено його ідеї щодо професійної підготовки педагога, проаналізовано вимоги до народного вчителя.

Ключові слова: антропологія, народний вчитель, професійно-педагогічна підготовка, педагогічна освіта, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. В сучасному світі відбуваються швидкі перетворення в усіх сферах життя і суспільних відносин. Це зумовило потребу в оновленні системи професійної підготовки вчителів. Тому у вищих педагогічних навчальних закладах домінують навчально-виховного процесу стає підготовка вчителя, який усвідомлює свою професійну відповідальність, є людиною культури, яка не лише інформує, а й активно впливає на духовно-освітній розвиток тих, кого навчає та виховує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблемі професійної підготовки майбутніх педагогів присвячено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Теоретичні та методологічні основи окресленої проблеми знайшли відображення у працях відомих учених (В. Андрущенко, А. Вербицький, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, О. Мороз, О. Мудрик, Г. Нагорна, Н. Ничкало, В. Семиченко, С. Сисоєва, А. Хуторський та ін.). Зростання інтересу до цієї проблеми в останні роки свідчить про її актуальність і своєчасність.

Про основні вимоги до вчителя, його професійної підготовки говорили ще Я. Коменський, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дистервег, Д. Локк, І. Герbart. Так, наприклад, Я. Коменський професію вчителя називав "найпочеснішою під сонцем" і ставив перед учителем триєдине завдання: щоб він умів, міг і хотів навчати. Значної уваги питанням удосконалення педагогічної освіти приділяли і вітчизняні педагоги М. Пирогов, Х. Алчевська, М. Корф, М. Бунаков, В. Сухомлинський, А. Макаренко та ін. У сучасні моделі професійної педагогічної освіти глибоко і послідовно вписуються ідеї К. Ушинського.

Мета роботи – проаналізувати педагогічні погляди К.Д. Ушинського на професійну підготовку вчителя та вимоги до нього.

Виклад основних положень. Проблема підготовки вчителя – одна з найважливіших соціально-педагогічних проблем. Розробляючи педагогіку як науку, К.Д. Ушинський особливу увагу приділяв проблемі вчителя та системі його підготовки. Думки видатного педагога по цьому питанню викладені у багатьох статтях, працях, а саме: "Проект учительської семінарії", "Педагогічна подорож по Швейцарії", в статтях "Про користь педагогічної літератури", "Три елементи школи", "Думка колезького радника К.Д. Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту", в передмові до книги "Людина як предмет виховання" та ін.

Педагогічну діяльність Костянтин Дмитрович вважав мистецтвом: "Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найобширніше, складне, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво складне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібностей і нахилу, і як мистецтво, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу довершеної людини..." [3, т. 4, с. 34]. Говорячи про педагогіку як мистецтво, він тим самим підкреслював її активну, творчу роль в зміні і вдосконаленні духовного обличчя підростаючих поколінь.

Педагогіку, як мистецтво, ми зараз розуміємо як педагогічну майстерність, яка включає в себе педагогічну компетентність, гуманістичну спрямованість, педагогічні здібності і педагогічну техніку [2]. Сучасному вчителю мають бути властиві й творчий пошук, індивідуальний стиль роботи, почуття власної гідності і такту, педагогічний оптимізм – віра в обдарованість кожного учня, віра в себе, у свої сили та можливості. З точки зору К.Д. Ушинського педагогіка як мистецтво своєю основною метою має творче, найбільш уміле застосування в практиці теоретичних положень педагогіки.

Костянтин Дмитрович підкреслював, яке колосальне значення має особистий безпосередній вплив вихователя на дитину. "Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер" [3, т.1, с. 123-124].

Відводячи учителеві відповідальну роль у суспільстві, К.Д. Ушинський висував до нього дуже високі вимоги:

– Учитель повинен бути не тільки викладачем, а й насамперед вихователем: "...головне достоїнство гімназичного викладача полягає в тому, щоб він умів виховувати учнів своїм предметом".

"У вихованні, – писав К.Д. Ушинський, – все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя... Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманим, не може замінити особистості в справі виховання" [3, т. 1, с. 41].

Вплив дорослих, зокрема вихователя, на становлення особистості дитини має визначальний характер, причому чим менша дитина, тим більший на неї вплив вихователів. К.Д. Ушинський у більшості своїх творів неухильно проводив ідею про вирішальну роль особистості вихователя в педагогічному процесі, думку, яка стала хрестоматійною істиною. Захищаючи ідею вирішального впливу особистості вихователя на вихованця, педагог боровся проти теорії вільного виховання, за якою спілкування вихователя і вихованців зводилось до стихійних, випадкових контактів. Виховання він розглядав як цілеспрямовану, свідому діяльність, що вимагає спеціальної підготовки і наявності у вихователя певних особистих і професійних якостей. До найголовніших компонентів виховання Костянтин Дмитрович відносив розумовий, моральний і фізичний розвиток особистості і розглядав їх у нерозривній єдності. Відповідно до цього він визначав риси особистості вихователя. Від учителя справедливо вимагати, підкреслював видатний педагог, щоб все його особисте життя було зразком єдності слова і діла, не давало учням приводу для відхилення від норм моральної поведінки, не руйнувало поваги до нього у батьків і дітей, не суперечило його ж шкільним настановам. "Тільки при цій умові він може мати моральний вплив на дітей і його шкільна діяльність буде справді виховною діяльністю" [3, т.1, с. 245].

– Отже, говорячи про особистість вчителя, К.Д. Ушинський мав на увазі його індивідуальність, його сформований характер, тому що "виховний вплив є впливом сформованого характеру на характер, що тільки формується, а характер – є особистість людини". Педагог-майстер, на думку К.Д. Ушинського, повинен мати такі риси характеру як: зосередженість уваги, точність, терплячість, наполегливість, любов до порядку, любов до дітей. Особливо цінував він в учителів щирість, моральну силу, авторитет. Кожного вчителя він бажав бачити рішучим, радикальним, сміливим, з позитивною програмою дій. К.Д. Ушинський сам як педагог був радикальним і безкомпромісним, коли справа стосувалась косності, вульгарності та невігластва, але ставав дуже делікатною людиною, коли спілкувався з дітьми, учителями, які були прибічниками передових поглядів на просвіту та науку.

– Учитель, за К.Д. Ушинським, – творець, художник своєї справи, а не автоматичний виконавець різних педагогічних правил, рецептів. Для цього йому потрібно добре знати закони розвитку дитини. Ось чому Костянтин Дмитрович був переконаний, що розвиток мистецтва виховання не можливий без поширення серед вихователів тих антропологічних знань, на яких воно базується. Працю вчителя він порівнював з творчістю художника. "Але якщо художник і скульптор відображають життя в фарбах, на полотні, в мармурі, композитор – в музичних образах, то мистецтво учителя формує духовне обличчя самої людини" [3, т. 4, с. 24]. Рівень педагогічного мистецтва, за К.Д. Ушинським, насамперед визначається його творчим характером. Досвідчений учитель сам творить нові методи.

– Кожний педагог, на його думку, – психолог. Він повинен вивчати свого вихованця, його здібності, нахили, достоїнства і вади, спостерігати розвиток розуму, керувати ним, повинен давати напрям волі, вправляти розсудок, боротися з лінощами, з впертістю, формувати смак, прищеплювати любов до істини. К.Д. Ушинський писав, що педагоги "єдиний клас людей, для практичної діяльності яких вивчення духовної сторони людини є так само необхідним, як для медика вивчення тілесної" [3, т. 1, с. 40].

Не можна бути повноцінним педагогом без знання психології людини. Ця думка видатного педагога є актуальною в будь-які часи. Тому, готуючись до написання підручника з педагогіки, К.Д. Ушинський визнав за потрібне спочатку розробити психологічні засади навчання і виховання, результатом чого була його велика праця "Людина як предмет виховання" (в двох томах). Як відомо, Костянтину Дмитровичу не пощастило створити підручник педагогіки, але матеріали, що збереглися, дають достатнє уявлення про характер підготовленого ним підручника.

У вступі до 1 тому "Педагогічної антропології", звертаючись до педагогів, К.Д. Ушинський писав: "... вивчайте закони психічних явищ, якими ви хочете керувати, і робіть, керуючись цими законами і тими обставинами, в яких ви хочете їх застосувати... Ми радимо педагогам вивчати якомога пильніше фізичну душевну природу людини взагалі, вивчати своїх вихованців і обставини, що їх оточують, вивчати історію різних педагогічних заходів, які не завжди можуть спасти на думку, виробити собі ясну позитивну мету виховання і неухильно простувати до досягнення цієї мети, керуючись набутими знаннями і своєю власною розсудливістю" [3, т. 4, с. 48-50]. Це своєрідний психологічний заповіт наступним поколінням педагогів у нашій країні.

– Учитель повинен любити свою професію, з почуттям відповідальності ставитися до "високого покликання педагога", до педагогічної справи, від якої багато в чому залежить майбутнє народу. Педагогічну діяльність К.Д. Ушинський відносив, як ми вже зазначали, до числа найскладніших мистецтв. Тому добрим вихователем може бути людина, яка має "покликання, охоту і здібність до своєї діяльності" [3, т. 1, с. 248]. У виховному мистецтві, крім освіченості і моральної досконалості вчителя, він надавав великого значення емоційному ставленню педагога до дитини як предмета виховання та до виховної діяльності взагалі.

Видатний педагог у підготовленості вчителя першочергового значення надавав покликанню, інтересу до педагогічної професії. Ні в якому разі не слід приймати до учительських семінарій випадкових людей. Тільки молодь з вираженими педагогічними нахилами має становити основний контингент таких навчальних закладів. Підготовка вчителя, на думку К.Д. Ушинського, повинна проводитися ще задовго до його вступу до спеціального навчального закладу. Навчально-виховна робота в початковій школі значною мірою формує специфічні риси характеру, притаманні майбутньому вчителю. Добра елементарна школа,

пише з цього приводу педагог, не менш важлива, ніж сам учительський заклад. У зв'язку з цим він поділяє учителів на три категорії. До першої він відносить педагогів, які вміють критично оцінити впливи дитинства і виробити нові основи методики навчально-виховної роботи. Друга група вчителів наслідує своїх товаришів, вносить деякі зміни в процес формування особистості учня. Третя група дуже повільно, з підозрінням сприймає нове, оглядається назад, тяжіє до старого. Тому К.Д. Ушинський радить дбати не тільки про відкриття педагогічних закладів, а й про те, щоб до них вступала переважно та молодь, яка дістала кращу початкову освіту і виховання [3, т. 1, с. 250-251].

– Учитель повинен володіти педагогічним тактом, чітко уявляти мету своєї діяльності. Великого значення К.Д. Ушинський надавав педагогічному такту, без якого жодний педагог "ніколи не стане хорошим вихователем-практиком". Основу педагогічного такту становлять знання з психології, які розкривають особистість дитини в усій її повноті. При цьому важливо, щоб педагогічні методи і засоби використовувались не до окремих психічних якостей особистості, а до дитини, "якою б вона є в дійсності, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великим духовними вимогами..." [3, т. 4, с. 36]. К.Д. Ушинський наголошував на тому, що виховна діяльність, "можливо, більше, ніж будь-яка інша, потребує захоплення..." [3, т. 1, с. 43]. А таке постійне захоплення можливе лише в тому разі, коли є любов до дитини. Добрі почуття однієї людини викликають такі ж самі почуття в іншій, а "погане поводження з тобою збуджує в тобі ненависть – те ж збудить і в інших твоя погана дія з ними". Дитина ж особливо легко піддається емоційному впливові вихователя, тому у взаєминах з нею, "хоч би яка вона була зіпсована, ми повинні показати любов і довір'я" [3, т. 6, с. 380].

Одним із негативних почуттів є ненависть до вчителя, образа на нього. А не люблять діти тих вихователів, від яких вони не почують схвалення або визнання того, що добре зроблено, а також учителів безтактовних, які уражають почуття власної гідності вихованця. Взаємини вихователя з вихованцями впливають на розвиток особистості, тому дитину слід включати не в будь-які взаємини, а тільки в такі, що сприяють формуванню саме бажаних якостей. Так, щоб зробити вихованця чесною і правдивою людиною, "треба тільки поводитися з ним завжди чесно і правдиво" [3, т. 1, с. 115].

Виховна майстерність, на думку видатного педагога, має свою мету, свій предмет і певні засоби виховного впливу. Вихователь повинен вміти чітко і точно визначати мету виховної діяльності. У передмові до праці "Людини як предмет виховання" Костянтин Дмитрович писав: "...ввіряючи вихованню чисті й вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб воно провело в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься в своїй діяльності, і вимагати на це питання ясної й категоричної відповіді" [3, т.4, с. 26-27]. Але дуже важливо, щоб мета не визначалась загальними фразами (зробити людину щасливою, кращою тощо), а була чіткою і в теоретичному і в практичному відношеннях.

– Учитель має бути освіченим, знати свою справу. К.Д. Ушинський бажав бачити вчителів добре підготовленими до педагогічної діяльності. Він гостро критикував обивательські погляди, ніби робота вчителя в початковій школі не становить особливих труднощів і тому не вимагає серйозної підготовки. Навпаки, писав видатний педагог, діяльність учителя початкової школи настільки складна, що без засвоєння психології та педагогіки, без практичної підготовки вона не може бути успішною. Учитель повинен не тільки знати чому вчити, але й знати як учити; і не тільки знати це теоретично, а й володіти практично педагогічними вміннями.

К.Д. Ушинський запропонував зміст навчання у педагогічному закладі. Крім поглибленого вивчення всіх предметів початкової школи, слухачі семінарії повинні навчитися гарно писати, малювати, креслити, чітко і виразно читати, співати, мати певні знання й уміння в галузі медицини і сільського господарства. Всі ці відомості учні, на його думку, не можуть дістати ні в гімназії, ні в університеті, а тільки в спеціальних навчальних закладах – учительських семінаріях. Слухачі учительської семінарії, за проектом К.Д.Ушинського, повинні оволодіти також столярною справою та ткацьким ремеслом. Все це для того, щоб вчитель був близький до народу, жив з народом єдиним життям, єдиними помислами. Живучи з народом єдиним життям, він одночасно буде незрівнянно вищим, його особистість має служити зразком для піднесення розумового й морального виховання селян.

Вивчаючи досвід педагогічної освіти різних країн, К.Д. Ушинський стверджував, що для вчителя всякої народної і всякої елементарної школи немає потреби в обширних загальноосвітніх знаннях, "які скоріше можуть шкідливо впливати на його діяльність" [3, т. 1, с. 244]. Але невеликі знання народного вчителя мають бути ясні, точні, виразні, і головне, дуже різноманітні.

Костянтин Дмитрович також обґрунтував положення про необхідність спеціальної підготовки майбутніх наставників окремо до навчальної та виховної роботи в школі, так як крім знань загальноосвітнього і методичного характеру, вчитель повинен ще досконало володіти визначеною системою ефективних засобів педагогічного впливу на вихованців, тобто він має бути ще й хорошим вихователем.

Вивченню педагогіки повинно передувати ґрунтовне ознайомлення слухачів семінарії з такими науками, як анатомія, фізіологія, психологія. Педагогіка в свою чергу включає теорію виховання, загальну і конкретну дидактику. Але освіта майбутнього вчителя не повинна обмежуватися рамками вітчизняної педагогічної науки. Педагог повинен бути обізнаним із зарубіжною педагогічною теорією та практикою навчально-виховної роботи. З цією метою семінаристи, крім вивчення праць відомих педагогів, мали

відрадження за кордон, де під керівництвом кращих учителів повинні були вивчити передовий досвід навчально-виховної роботи в школі.

Але відправним принципом у підготовці вчителя виступає єдність педагогічної теорії й практики. К.Д. Ушинський підкреслював значення практичної підготовки для майбутнього вчителя. При проведенні педагогічної практики він рекомендував звертати увагу на якість проведення семінаристами занять. К.Д. Ушинський вимагав від педагогічних колективів семінарій, щоб вихованці постійно вправлялися у налагодженні добрих стосунків з учнями школи, у виробленні педагогічного такту, в набутті умінь та навичок користуватися необхідними прийомами і методами в навчально-виховному процесі. При кожній учительській семінарії, на його думку, має бути "практична школа", де слухачі вправлялися б у застосуванні теоретичних знань на практиці, у виробленні певної системи умінь і навичок навчання та виховання.

– Учитель має бути завжди зацікавленим в удосконаленні своїх знань і педагогічної майстерності, пошуках наукових основ своєї роботи. У програмі педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів зазначається, що основним завданням педагогіки має бути вироблення у вихованців свідомого ставлення до педагогічної діяльності і закладення міцних основ для майбутньої систематичної праці над собою. К.Д. Ушинський в своїх роботах підкреслював, що вчитель не повинен обмежуватись отриманими знаннями, він успішно навчає до тих пір, поки сам навчається. Дуже важливо розвивати в учителеві здатність і готовність до постійного розширення свого наукового і педагогічного світогляду. Також важливим для майстерності вчителя є вміння аналізувати свій досвід роботи, вибрати з нього суттєві моменти, створити, таким чином, свій стиль викладання, свою навчально-виховну систему.

Висуваючи чіткі вимоги до особистості народного вчителя, К.Д. Ушинський ставить відповідні вимоги до викладачів учительської семінарії. Вони повинні відповідати своєму призначенню і бути не тільки педагогами-теоретиками, а й практиками. Головний їхній обов'язок полягав у тому, щоб виховати учнів в розумовому і моральному відношеннях і підготувати їх до майбутньої практичної діяльності.

І в наш час, як відомо, головне завдання професійної підготовки майбутніх педагогів – оволодіння певним обсягом теоретичних знань, практичними вміннями і навичками для роботи в школі, формування особистісних якостей, а головне – формування вчителя як фахівця і як людини високої культури, яка має особистий позитивний вплив на особистість учня.

Таким чином, розуміння К.Д. Ушинським проблеми народного вчителя було прогресивним у свій час і досі залишається співзвучним нашій епосі. Тому в сучасній системі педагогічної підготовки учителів використовується творча спадщина видатного вітчизняного педагога.

Використані джерела

1. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
2. Педагогічна майстерність: підручник для студентів вузів / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
3. Ушинський К.Д. Твори в 6-ти томах, т. 1-6. – К.: Радянська школа, 1954-1955.

Nosovets N.

PROBLEMS TEACHERS TRAINING IN THE WRITINGS OF K.D. USHINSKY

Based on the analysis of the creative heritage of K.D. Ushinsky revealed his ideas about teachers vocational training, analyzed the requirements of the people's teachers.

Key words: *anthropology, people's teacher, vocational teachers training, teacher education, pedagogical skills.*

Стаття надійшла до редакції 19.06.13